

ARIAS GARCÍA, Alberto Manuel / DE LA TORRE GARCÍA, Mercedes (2019): *Ictionimia andaluza. Nombres vernáculos de especies pesqueras del «Mar de Andalucía»*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas / Universidad de Sevilla / Universidad de Granada / Universidad de Almería / Universidad de Cádiz / Universidad de Málaga / Universidad Pablo de Olavide, 979 p.

Dins la bibliografia referent a la fauna marina poques obres de conjunt es troben que uneixin, en l'àmbit iberoromànic, l'aspecte biològic i el lingüístic. En el domini gallec, María del Carmen Ríos Pannisse (1977); en l'asturià, Emilio Barriuso (1986-2002); en el català, Miquel Duran (2007-2010). Avui s'hi afegeix, amb tots els honors, la *Ictionimia andaluza*, que, des d'ara, serà una obra de referència constant en els estudis d'ictonímia hispànica i romànica. Els seus autors, Alberto Manuel Arias i Mercedes de la Torre, albergaven sòlids precedents en els estudis de les criatures del mar. El primer, doctor en Ciències Biològiques per la Universitat de Sevilla i investigador del CSIC, s'havia iniciat en l'estudi de les espècies d'estuaris i albuferes del golf de Cadis i havia catalogat i etiquetat les col·leccions biològiques de l'Institut d'Investigacions Pesqueres d'aquesta ciutat. De la Torre, doctora en Filologia Hispànica per la Universitat Pablo de Olavide (Sevilla), on és professora de Llengua espanyola, coneixia el món mariner del Puerto de Santa María a través del seu avi, pescador d'ofici, que va facilitar la recollida de dades sobre la fauna d'aquell port, origen d'una fructuosa publicació, *Ictionimia portuense* (2004). D'altra banda, la col·laboració d'ictiòleg i lingüista ja havia donat els seus fruits en el treball dels dos investigadors sobre ictonímia andalusa del segle XVIII i augurava el present treball, que figura sens dubte entre les peces més valuoses d'estudi de la ictonímia iberoromànica.

A aquest valor del treball biologicofilològic, s'afegeix la durada de la recerca, 15 anys des del començament de la investigació, marcada pel rigor del treball tant pel que fa a la recollida de materials com a la seva ordenació i interpretació. Quant a la col·lecta de dades, s'han fet 133 enquestes en 35 ports de la costa andalusa, d'Ayamonte (Cadis) fins a Garrucha (Almeria). Els informadors, sobretot homes, entre 45 i 69 anys, en nombre oscil·lant entre 1 i 4, a voltes dos simultàniament, eren generalment amants, oberts a la col·laboració, dels quals, a mesura que passava l'enquesta, es guanyaven la confiança, com ho demostren els àlies que varen comunicar juntament amb els cognoms (*Lele, Nadal, Millonario, Curro, Fray Leopoldo, Chimama*, etc.); tanmateix no falten casos excepcionals de plantades o rebuig a l'enquesta, com sol passar en aquests tipus d'interrogatoris. El Qüestionari es basa en fotografies ad hoc, convertides en fitxes de Power Point, fetes sobre espècies fresques, no extretes de llibres o d'Internet, obtingudes en llonges i peixateries d'Andalusia i d'altres àrees, com Catalunya i Balears, a voltes acompanyades de l'espècie en estadi juvenil. L'informador a vegades no coneix totes les espècies, procedents de pesques diferents (arrossegament, palangre, almadrava, etc.); per tant es dona la possibilitat de confusions —que els autors remarquen— i també d'improvisació per part dels informants. El lloc d'enquesta eren sobretot bars, cafeteries i llonges, minoritàriament peixateries de mercats municipals o punts de vaixells de pesca. Les enquestes, gravades, duraven entre 45 i 150 minuts i es completaven amb la recollida de les dades de cada "subjecte" (així es deia en les enquestes tradicionals), referents al nom (eventualment també motiu), edat, lloc de naixement, anys de professió i modalitat de pesca practicaada, detalls que queden reflectits en l'*Annex II*. Al llarg de l'interrogatori els autors registraven en l'ordinador portàtil les respostes i comentaris sobre les imatges de les 358 diapositives, anotats també per escrit, i, acte seguit, es procedia a la formació d'un arxiu informàtic. Com es veu, destaquen aspectes innovadors respecte d'enquestes dialectològiques i ictonímiques anteriors.

L'explotació de les dades recollides és àmplia, precisa, exhaustiva, modèlica. El ric repertori ictonímic, que comprèn 358 espècies marines atlàntiques i mediterrànies (peixos, mol·luscos, crustacis, equinoderms, cnidaris) amb 3.506 noms dialectals ("vernáculos"), constitueix el moll del llibre i és un exponent de l'objectiu de «juntar en el camino un biòlego, una lingüista unidos por la misma pasión: la ictonímia andaluza». L'anàlisi i presentació dels materials comença pel nom científic (per ex., *Alopias vulpinus* [Bonnaterre, 1768]), amb el canvi que algun hagi sofert eventualment, com *Trigloporus lasto-*

viza substituït per *Chelinodichthys lastoviza*), acompanyat pel nom comercial andalús (*Zorro blanco*) i els equivalents en altres idiomes (portuguès, francès, anglès, italià; llàstima que no hi figuri també el català!). Un dibuix, realitzat per Arias, preferentment sobre exemplars frescos, acompanyat d'una breu descripció de l'espècie i, eventualment, de la de Cabrera (1817), il·lustra les característiques que identifiquen cada espècie. Fent-se ressò del mètode geolingüístic, un mapa de la costa andalusa amb els ports (*Annex I*) presenta la distribució geogràfica de tots els noms enregistrats, que es representen amb grafia diferent segons es tracti d'ictionims *existents*, de *noves accepcions* o de *nous ictionims*, no recollits anteriorment; el nombre de significants pot ser baix, com el de la *Spicara alta*, amb 2 elements, per ser poc conegut i propi de les costes africanes, o el de *Muraena helena* 'morena', amb 3; però sovint és alt com els 35 noms de *Mustelus mustelus* 'mussola vera', o els 45 de *Diplodus cervinus* 'sarg imperial'. Una gràfica mostra la freqüència de les ocurrences. Després, un apartat de *Notes ictionímiques* dona compte d'aspectes descriptius de cada tàxon, interès comercial, hàbitat, comportament, modalitat de pesca, procedència interna o forana, comentaris dels pescadors, confusions (que altres reculls no especifiquen); a més, presenta l'estudi monogràfic de cada significat, amb la localització als diferents ports, l'etimologia i/o motivació (amb la seva discussió), amb diversos comentaris lingüístics relatius a un hiperònim, la funció del diminutiu, l'addició d'un determinant, la primera documentació en andalús, el caràcter eufèmic o disfèmic, etc. La representació gràfica prescindeix de diferències dialectals pròpies de l'andalús, com el ièisme o les realitzacions de la -s implosiva, mentre que dona compte de casos de "seseo" (*casón* "cazón") o "ceceo" (*zardina* 'sardina').

He resseguit minuciosament les prop de mil pàgines d'aquesta excel·lent obra, amb especial atenció a la part monogràfica. Cada pàgina m'ha meravellat per la quantitat d'informació, l'anàlisi acurada que se'n fa, les noves unitats lèxiques que es revelen i la interpretació que es fa dels materials elencats a un nivell tant sincrònic com diacrònic. La primera impressió és que tot el lèxic recollit s'ha fet amb total rigor, dut a terme pel tàndem biòleg/lingüista, coneixedor de les "coses" estudiades, *in situ*, a través de professionals del mar, que, en recollir els noms d'una espècie, precisen els que són objecte de confusió amb altres espècies, cosa que no passa en altres obres d'ictionímia. L'obra té el valor d'estendre's sobre una xarxa de ports més àmplia que obres anteriors: 35 enfront de 14 de l'*Atlas Lingüístico y Etnográfico de Andalucía* i 10 del *LMP*. L'obra participa de la ictiologia, la fonètica, la lexicologia, la semàntica, la geolingüística, l'etimologia, la sociolingüística, és a dir, els noms de la fauna marina andalusa abordada des de tots els flancs possibles. La seva lectura m'ha suggerit, en una atmosfera d'admiració, les observacions que segueixen.

Cal elogiar el dens capítol dedicat a les «Fuentes escritas de la ictionimia andaluza» (p. 25-50), on es presenten i s'analitzen a consciència ordenances, aranzels, llistes de preus, alguna obra literària, cròniques, glossaris, catàlegs científics i tècnics i obres de caràcter lingüístic, des de l'*Ordenamiento* de Cortes de Jerez (1268), passant per *Pisces Gaditana* (1753), de Pehr Löfving, fins a la *Ictionimia portuense* (2004), de Mercedes de la Torre; d'aquestes contribucions es realitza una apassionant i meticulosa tasca detectivesca d'aclariment de les confusions d'espècies; aquestes, pel que fa al mètode d'enquesta, es justifiquen com a conseqüència de la utilització d'imatges poc clares, especialment referint-se al *LMP*, coordinat per Manuel Alvar; quant a les enquestes del domini català, que vaig dirigir, afegiria alguns errors en els significants, deguts simplement a la incorrecta lectura per part dels editors de les respostes del Qüestionari escrites manualment, en una versió que hauria d'haver-se passat als responsables de les enquestes abans de la seva publicació (així hi trobareu [rus'ot imd'ens] per [rus'eti m d'ens] a Maó, [m'awrə] per [m'ajrə] a Palamós, etc.).

El mateix encomi val per a la part substancial de l'obra (p. 76-901), que s'ocupa de la monografia dedicada a cada espècie i de la qual voldria destacar alguns aspectes.

L'obra dona compte de la freqüència dels significants per a cada espècie: així, els 3 de *Muraena helena* contrasta amb els 35 de *Mustelus mustelus*; un croquis visualitza aquestes diferències. Es detecten les confusions d'espècies, importants com, per exemple, la de la *cañabota gris*, *Hexanchus griseus*, amb el *galludo*, *marrajo*, *pez zorro*, etc.; o del *jurel*, *Trachurus Trachurus*, associat erròniament al *jurel azul*, *carlino*, *negranchico*, etc.; les confusions apareixen en menor grau en la *cabrilla*, *Serranus cabrilla*

mentre que no se'n troba cap en el *rape*, *Lophius piscatorius* i *Lophius budegassa*. Es precisa també quan no hi ha hagut resposta (*Epigonus telescopis*).

És sabut que el lèxic ictionímic andalús es nodreix d'un fons propi, castellà, com a dialecte consecutiu que és, amb escassa herència àrab (*japuta*); però les comunicacions entre pescadors de la costa atlàntica peninsular han atret algun nom basc (*charrán*, *Mycteroperca rubra*), i nombrosos noms gallecs/portuguesos:

longuerón, *Ensis minor*; *sanfonina*, *Pecten maximus*; *escarapota*, *Scorpaena elongata*; *cavalo*, *Chi-maera monstrosa*; *tiburón*, aplicat a diverses espècies d'esquàlids; *barbero*, *Zeus faber*; el nucli *pexe* (*pexe gallo*, etc.); *garopa*, *Serranus cabrilla*; *garapao*, *Trachurus trachurus*; *charro*, *charro prieto*, *Trachurus picturatus*; *lebranco*, *Mugil cephalus*; *garriento*, *Liza aurata*; *cantariles*, *Pontinus kuhli*; *cabozo*, *Gobius niger*.

Caldria afegir-hi l'ictionim *alitan*, cat. *gatvaire*, *Scyliorhinus stellaris*, que no és registrat en les enquestes, però que és nom oficial castellà, i que segurament és un manlleu al portuguès *leitão*.

D'altra banda, les freqüents relacions amb els pescadors de la costa mediterrània, almenys des del s. XVIII (Vený 2011: 193), han propiciat la presència en la ictionímia andalusa d'un notable esplet d'elements catalans, sobre els quals seguiran unes consideracions.

a) Gràcies a l'extensa xarxa de ports i al control dels materials recollits en aquesta obra, queden confirmats una bona pila de catalanismes que s'havien observat en diversos treballs monogràfics anteriors. Així, queden corroborats els manlleus al català de

lirio, cat. *lliri* i *serviola*, cat. *cerviola*, *Seriola dumerili*; *tallán*, cat. *tallant*, *Pomatomus saltatrix*; *musola*, *mosola*, *mozola*, *mozuela* (interpretat com l'espècie juvenil), cat. *mussola*, *Mustelus mustelus*; *palometa*, *Trachinotus ovatus*; *verderón* (espècie juvenil) cat. *verderol*, *Seriola dumerili*; *lisa*, cat. *llissa* (cal corregir *llisa* i *llisera* per *llissera*); *mújol*, *Mugil cephalus*; *bròtola*, *molla*, *Phycis blennoides*; *mòllera*, *Phycis blennoides*; *mòñola* (adaptació del cat. *mòllera*), *Trisopterus luscus*; *llampuga*, *llampúa*, *lampia*, cat. *llampuga*, *Coryphaena hippurus*; *maira*, cat. *maire*, *Micromesistius poutassou*; *rape*, cat. *rap*, *Lophius piscatorius* i *Lophius budegassa*; *pez gromo*, cat. *brom*, *vorm* (es pot eliminar "o levantino"), *Balistes capricus*; *oblada* (*doblada*), *Oblada melanura*; *reche*, cat. *reig* (derivat de REGIUS, no de REGE), *Argyrosomus regius*; *tacón*, cat. *tacó*, *Bothus podas*; *nacra*, *Atrina pectinata*.

D'altra banda, crec que alguns noms sobre l'origen dels quals els autors dubtaven, es poden considerar catalanismes; així, *jurel*, *Trachurus trachurus*, s'ha d'admetre com a procedent del cat. *sorell* (no *sorel*) i eliminar "mozàrabe". En *tapaculo de randa*, *Lepidorhombus whiffiagonis*, el nucli *randa* s'ha de considerar preferentment d'origen català.

A través de l'obra s'afegeixen a la nòmina ictionímic com *mocina*, cat. *moixina*, *Galeus melastomus*; *santaroche*, *Liza aurata* i *Liza saliens*, cat. *galta-roig*; *cabete*, cat. *cabot*, *Gobius niger*.

b) Al meu parer, també n'haurien de formar part: *chanquete*, cat. *xanguet*, *Aphia minuta* (Vený 2008: 401-402); *aullate*, cat. *agullat* (i no variant de *galluate* [de *gallúo*]), *Squalus Blainville*; *vaquilla de argué*, *Serranus cabrilla*: el catalanisme afectaria el determinant *argué* (*alguer*), amb un sufix *-er* aplicat a *alga*, que no pot ser castellà (Vený 2012: 144); *rascacio*, cat. *rascàs*, *rascassa*, que hauria actuat de difusor per la costa andalusa, tot i procedir de l'occità *rascassa*, derivat de *rascàs* (no *rescàs*) 'tinyós'; *refé*, *Chelinodichthys lucerna*, procediria del cat. *rafet*, que per mi seria d'origen incert, i no onomatopèic, com afirma Secretan (1989), i d'aquella forma s'hauria després, per homonimització, *rafel* (Vený 1992) i potser també *rufete*, més que de *rafelet*; potser *calé*, *Beryx decadactylus*, cat. *calet* (Huguet 1991), però ens allunyaria del català el fet que correspongui a una altra espècie, *Pagellus bogaraveo*.

En relació a la influència catalana a les costes andaluses, potser no hagués estat sobrerera una al·lusió a la presència de pescadors d'aquella procedència, des del s. XVIII, a Isla Cristina, de la qual donava notícia l'*Enciclopedia Universal* (1924) i que Llorca Ibi, estudiós dels termes nàutics i ictionímics a les

costes alacantines, està investigant; amb amable comunicació, m'ha assabentat d'una almadrava comandada per un arraix de Benidorm a la costa d'Isla Cristina, així com de la pervivència de cognoms catalans.

Tractant-se d'una obra d'interès polièdric, amb una dimensió també diacrònica, l'etimologia i la motivació —d'aquesta, altres en diuen *etimologia sincrònica* o *estàtica*— hi tenen un paper nuclear. A voltes els autors es limiten a exposar les diverses teories; per ex., a propòsit de *chavo*, *Capros aper*, es proposa, d'un costat, una translació metafòrica de 'tipus de moneda' i, d'un altre, un derivat directe de OCTAVUS, per la forma octogonal; algun cop, valdria la pena de prioritzar-ne una, com en el cas de *bastina*, *Centrophorus granulatus*, del qual es dubta si validar un derivat de *basto* 'de poca qualitat' o bé un altre del llatí vulgar *BESTINA*, de *BESTIA*, quan sembla que aquest és millor comparat amb altres noms romànics (provençal antic, etc.), com addueixen els autors; altres vegades, s'opta per una possible confluència d'ètims, com a propòsit de *corva* i *corval*, *Sciaena umbra*: la referència tradicional a una metonímia basada en el suposat color negre del peix enllaçaria amb l'ocell *CORVUS*, mentre que l'arquejament del dors tindria a veure amb un derivat de *CURVUS*, com afirmen els pescadors andalusos, reforcen sinònims com *comba* o altres espècies de perfil corbat (*gibao*, *Plesionika heterocarpus*), i defensa amb sòlids arguments Corbera (en premsa). En algun altre cas, la decisió, subratllada pels autors, és definitiva: *robalo*, *Dicentrarchus labrax*, i no *róbalo*, és una metàtesi de l'antic *lobarro* (< *lobo* + suf. -*arro*), independent en la seva evolució del cat. *llobarro*.

Algunes afirmacions s'han de matisar o corregir; així, de *lecha*, *Seriola dumerili*, s'apunta la relació amb el líquid seminal (< *leche* < *LACTE*) que segrega aquesta espècie, però tenint en compte els congèneres romànics (it., genovès *lecia*, Porto San Giorgio *liccia*, etc.), que entronquen el mot amb un probable *LICHIA* (VPL 1995, Santarelli 2003), no crec correcta aquella interpretació, com sembla preferible relacionar *moixina*, *Galeus melastomus*, etc.) més que amb la dentadura, com la del gat quan el peix està escorxat, amb la mala olor que es desprèn de la *moixina* 'espècie d'original gran' (Duran, I, 102-103). La *gallineta*, *Scorpaena scrofa*, es basaria, segons els autors, en la metàfora-metonímia que ha comparat les aletes dorsals amb la cresta de la gallina i les aletes pectorals amb les ales esteses de l'ocell; tanmateix, caldria considerar com a element motivacional translàtic la qualitat de la seva carn, com ha passat amb el sinònim *polla*, on falten aquells elements metafòrics.

Sense apartar-nos del tema etimològic, caldria tenir en compte, per a *marrajo*, *Isurus oxirhynchus*, a més d'una forma expressiva a partir de *marramao* 'miolament del gat' (Barbier/Barriuso), discutible, la nova proposta de Le Bris (2013) sobre un probable origen cèltic (*morhast/maraŕf*) de diversos condriactis; quant a *oblada*, *Oblada melanura*, estem d'acord amb la seva procedència occitana, *oculata*, pels seus "llamativos ojos", però no queda clar el pas de *C'L* > *BL*, per al qual es pot veure Dalbera (1997). Per a *mero*, caldria tenir en compte la proposta de Gulsoy (1982); per a *alatxa*, el treball de Veny (2011).

L'andalús també ha proporcionat algun element al català: cat. *quelve*, nom d'un esqualid (Duran, I, 148), *Centrophorus granulatus*; *patxano*, *Pagellus bogaraveo* (Duran II, 37), de l'andalús *pachano*, *pachán*.

En conjunt l'aportació etimològica de l'obra constitueix un esforç ímprobable, reeixit, que sens dubte contribuirà a la formació d'un desitjable «monumentale lessico etimologico della terminologia marina», que proposava G. Alessio (1966).

A través de les pàgines d'aquesta obra, queda palès que el repertori ictionímic andalús es nodreix d'un fons patrimonial, heretatge de segles, i d'un fons d'origen extern; però també ressalta la forta creativitat que conforma una part del seu cabal lèxic, il·lustrada amb exemples com *micHELÍN*, *aviÓN* (*aviÓN espía F-117 Nighthawk*), *Gymnura altavela*; *chupa-chup*, *cigarrito*, *Merluccius merluccius*; *pirulí*, *Scomber colias*; *amoto*, *motorista*, *vespa*, *Taractichthys longipinnis*; *lambreta*, *Petromyzon marinus*; *pijama*, *Parapristipoma octolineatum*; *cebra*, *futbolista*, *Branchiostegus semifasciatus*.

No falten comentaris sociolingüístics com és ara l'interès comercial, el desig de fomentar la venda d'una espècie que pot en algunes ocasions modificar el nom. És interessant l'*Hyperoglyphe perciformis*, poc apreciat i no gaire conegut pels pescadors, que se sol vendre al mercat, a voltes filetejat, com a *mero*, *Epinephelus marginalis*, espècie més saborosa; o el cas del *cazón sevillano*, *Mustelus asterias*, que a Se-

villa, al mercat del qual els poden donar garses per perdius, es ven fraudulentament pel *Galeorhinus galeus*, de millor qualitat; em recorden algun cas del català com el de fer passar la *variada*, *Diplodus vulgaris*, pel sarg, *Diplodus sargus*, més valorat. Altres vegades són els pescadors mateixos els que no es posen d'acord amb la superioritat gastronòmica d'una espècie sobre l'altra; així, per a uns el *rape blanco*, *Lophius budegassa*, és millor que el *rape negro*, *Lophius piscatorius*, mentre que per a d'altres, és a l'inrevés. Semblantment, en el món mariner català, una part considera el *moll de fang*, *Mullus barbatus*, de millor qualitat que el *moll de roca*, *Mullus surmuletus*, i l'altra opina el contrari (Veny 2012).

Al llarg de l'obra, el lector trobarà primeres documentacions, etimologies populars (*carnero* < *carneo* < *garneo*; *mozuela* < *mossola*; *santarroche* < *galta-roig*), encreuaments (*samblea* < *lamprea* x *sable*), observacions de cultura popular (consideració errònia de la llampresa, que treu els polls d'altres peixos, i per això es creu que és un "pez lavadora"), variants idiolèctiques (*cagón*), formes pròpies (*zarabatella* 'saboga vera'), acumulació de sufixos (-ito, -ate, -ete, -ato, -ica, -ola), efectes de la ironia (*malarmao* 'malarmat'), potència creativa (*escupe escupe* 'escatós'), actituds metalingüístiques (*falangista* "porque es malo", es el "cangrejo que más daño hace en la red"), freqüència d'atribucions falses, etc. Alguns mots despertaran la curiositat dels ictionimistes per aclarir motivacions com la de *pez catalán*, *Parapristipoma octolineatum*, o la de *viviente*, *Mullus surmuletus*.

L'edició és molt acurada. Petites distraccions com *socilecto* per *sociolecto* (p. 53), "*llisa* o *llisera*" per "*llissa* o *llissera*" (p. 319) o Griera 1993 per Griera 1923 (p. 909) no entelen un bri l'alta qualitat de l'obra.

Enmig de la multiplicitat de formes analitzades, ressalta brillantment el rigor de la recollida dels materials, el coneixement històric a través de les fonts precedents, la seva anàlisi meticulosa i una afinaada interpretació. Una obra que les històries de la llengua hauran de tenir en compte per als elements catalans introduïts en el castellà andalús, així com per a la frondosa producció interna pròpia. Una obra que marca una fita en la bibliografia ictionímica hispànica i romànica i que hauria de servir de model per a estudis d'altres àrees.

Joan VENY
Institut d'Estudis Catalans
Universitat de Barcelona

Referències bibliogràfiques

- ALESSIO, G. (1966): «Ichtyomata», *Bollettino dell'Atlante Linguistico Mediterraneo*, p. 8-9.
- BARRIUSO, Emilio (1986): *El léxico de la fauna marina en los puertos pesqueros de Asturias central*. Oviedo: Instituto de Estudios Asturianos.
- BARRIUSO, Emilio (2002): *Atlas léxico mariner de Asturias*. Oviedo: Real Instituto de Estudios Asturianos.
- CORBERA, Jaume (en premsa): «Llobina i corbina, dos falsos ictiònims catalans. L'origen de corball», *Actes del XXIX Congrés Internacional de Lingüística i Filologia Romàniques*, 2019, Copenhaguen.
- DALBÈRA, Jean-Philippe (1997): «"L'ours, le hérisson et la châtaigne et autres fables..." Vers une modélisation du changement lexical», *Les Zoonymes. Actes du Colloque International tenu à Nice le 23, 24 et 25 janvier 1997*, Nice, p. 141-158.
- DURAN, Miquel (2007): *Noms i descripcions dels peixos de la mar catalana, I. Agnats, condrictis, osteïctis (1ª part)*. Palma: Moll.
- DURAN, Miquel (2010): *Noms i descripcions dels peixos de la Mar Catalana, II. Osteïctis (2ª part)*. Palma: Moll.
- ENCICLOPEDIA UNIVERSAL = *Enciclopedia Universal Ilustrada europeo-americana*. Bilbao-Madrid-Barcelona, 1924.

- GULSOY, Joseph (1982): «Un problema ictiològic del diccionari etimològic català: *nero i mero*», dins DURAN, Manuel / PORQUERAS-MAYO, Alberto / ROCA-PONS, Josep (ed.): *Actes del Segon Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-Amèrica (Yale 1979)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 101-112.
- HUGUET, Alicia (1991): *Catàleg d'espècies d'interès pesquer a Catalunya*, Barcelona, Generalitat de Catalunya/Departament d'Agricultura, Ramaderia i Pesca.
- LE BRIS, Daniel (2013): «Concordances linguistiques celtico-ibériques: les noms de “requin peau-bleu”, *Prionace glauca* en Péninsule Armoricaïne et de “requin-taupe”, *Lamna nasus*, en Péninsule Ibérique», *Estudis Romànics*, 35, p. 283-205.
- LMP = ALVAR, Manuel (coord.) (1985-1989): *Léxico de los Marineros Peninsulares*, 4 vols. Madrid: Arco.
- RÍOS PANISSE, M. del Carmen (1977): *Nomenclatura de la flora y fauna marítimas de Galicia, I, Invertebrados y peces*, anejo de *Verba. Anuario gallego de Filología*, 7. Universidad de Santiago de Compostela.
- SANTARELLI, Caterina (2002): «L'ittionimia dialettale di Porto San Giorgio», *Quaderni di Filologia e Lingue Romanze*, terza sèrie, 17, p. 5-93.
- SECRETAN, Isabelle (1988): *Traité d'Ichthyonymie catalane. De l'origine des noms de poissons marins*. Wien: Dissertationen der Universität Salzburg/26.
- VENY, Joan (1992): «De l'occità *gronau* al català *garneu* ‘Trigla lyra’», dins KOBBERVIG, K. I. / PACHECO, A. / MASSOT I MUNTANER, J. (ed.): *Actes del Sisè Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-Amèrica (Vancouver 1990)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 60-88.
- VENY, Joan (2008): «Le relazioni catalano-genovesi e il loro riflesso linguistico», dins ORIOLES, V. / TOSO, F. (ed.), *Circolazioni linguistiche e culturali nello spazio mediterraneo. Miscellanea di stud.* Recco-Genova: Le Mani, p. 397-417.
- VENY, Joan (2011): «Sobre el mossarabisme d'*alatax* ‘sardinella aurita’», *Caplletra*, 51, p. 185-203.
- VENY, Joan (2012): «Catalan, une adaptation de l'occitan *roget?*», dins OLIVIÉRI, Michèle / BRUNTRIGAUD, Guylaine / DEL GIUDICE, Philippe (ed.): *La Leçon des dialectes. Hommages à Jean-Philippe Dalbera*. Alessandria: Dell'Orso, p. 143-157.
- VPL = CORTELAZZO, Manlio / CUNEO, Marco / PETRACCO SICARDI, Giulia (1993): *Vocabolario delle parlate ligure. Lessici speciali 2-1. I pesci e altri animali marini*. Genova: Consulta Ligure.

BARCELÓ I CRESPI, Maria / ENSENYAT I PUJOL, Gabriel (2019): *Flandes i la Mallorca medieval a través dels Pont*. Palma: Documenta Balear, 278 p.

L'obra s'estructura en cinc grans apartats: la introducció, un capítol sobre *Mallorca i Flandes: Una relació antiga*, un altre sobre *El grup familiar dels Pont*, un capítol sobre *Conclusions* i, finalment, un altre relatiu a *Els textos*.

L'objectiu explicitat en la introducció és «donar a conèixer la importància d'una família de mercaders mallorquins», els Pont. En segon lloc «oferir una panoràmica del comerç i de les relacions de tota mena que existien entre el regne mallorquí i les terres flamenques» i, finalment, «dedicam l'última part al comentari i a la transcripció dels tres textos que ens han fornit dos membres de la família».

El segon capítol tracta sobre els aspectes comercials i del context històric de les relacions entre Flandes i Mallorca a partir del segle XIV. És així que Mallorca es convertí «en un lloc d'escala dels genovesos i venecians, camí del mar del Nord». Tanmateix no tot era un camí de roses. Hi havia dificultats de diversa índole i per això els mallorquins i els catalans havien de recórrer a naus estrangeres, per al comerç de més enllà de l'estret de Gibraltar. Aquest comerç va ser especialment important en el segle XIV fins a la segona meitat del s. XV, però als segles següents, XVI i XVII, ja no és tan vigorós, tret de l'activitat del mercat oleícola de Mallorca amb Holanda. Amb el temps les escales fetes per les naus es limitaren a Mallorca, València i Màlaga. «Això feia que l'illa es convertís en un lloc de distribució cap a